

VỀ TẦNG LỚP TRUNG LƯU TRONG LỊCH SỬ VÀ NHỮNG GỢI MỞ CHO XÃ HỘI VIỆT NAM HIỆN NAY

NGUYỄN ĐÌNH TẤN^(*)

Thuật ngữ tầng lớp trung lưu xuất hiện rất sớm và được nhận diện, định nghĩa, kiến giải qua rất nhiều các nhà khoa học từ cổ đến kim, từ Tây sang Đông theo những cách khá phong phú và không phải lúc nào cũng thống nhất với nhau. Tầng lớp trung lưu (middle-class) dùng để chỉ những người có mức độ tương đối độc lập về mặt kinh tế và có uy tín (ảnh hưởng) cũng như quyền lực ở mức độ trung bình trong xã hội. Trong cấu trúc “tầng bậc” của xã hội, họ không thuộc về tầng lớp trên cũng không thuộc tầng lớp dưới. Trong tác phẩm “The politics” (năm 350 TCN), nhà triết học, nhà bách khoa toàn thư thời cổ đại Aristotle (384-322) là người đầu tiên sử dụng thuật ngữ này. Theo ông, tầng lớp trung lưu là tầng lớp “trung bình giữa giàu và nghèo”.

Suốt một thời gian dài trong lịch sử châu Âu, người ta nhìn nhận tầng lớp trung lưu như là một tầng lớp xã hội trung gian giữa quý tộc và nông dân. Trong khi tầng lớp quý tộc sở hữu ruộng đất ở nông thôn, nông dân là người trực tiếp làm việc trên đồng ruộng thì một tầng lớp trưởng giả “mới” hiểu theo nghĩa là những người buôn bán, kinh doanh phát đạt xuất hiện ngày một đông đảo ở thành thị. Tầng lớp này được

coi là tầng lớp trung lưu, họ được hiểu là những người khá giàu có, cấp tiến và có lối sống tương đối độc lập.

Đến thế kỷ XVIII ở Anh, tầng lớp trung lưu được hiểu là tầng lớp thương gia và những người làm việc có trình độ chuyên nghiệp cao. Tầng lớp này tách biệt với tầng lớp quý tộc tước hiệu (nam tước, bá tước), quý tộc điền địa, cũng như tách biệt khỏi những người nông dân.

Cùng với sự phát triển của chủ nghĩa tư bản công nghiệp trong suốt thế kỷ XIX và cả sang thế kỷ XX, trước hết là ở Anh và sau đó là ở các nước Tây Âu khác, hàng loạt các nghề nghiệp mới không phải lao động chân tay cũng đồng thời phát triển mạnh mẽ. Đó là các ngành tài chính, kế toán, ngân hàng, kỹ sư, bác sĩ, chuyên gia kỹ thuật, kiến trúc sư, các nhà khoa học, đốc công, những người làm công tác bàn giấy, hiệu trưởng các trường trung học, đại học. Họ được coi là những người không lao động chân tay, những người lao động “cổ trắng”, tương phản với những người công nhân (lao động cổ xanh), hay

^(*) GS. TS., Học viện Chính trị-Hành chính quốc gia Hồ Chí Minh.

những người nông dân, thợ thủ công lao động “cơ bắp”, “dầu mỡ”, “bụi bặm”.

Cũng đồng thời với sự phát triển của công nghiệp, thương mại, hàng hải, giao lưu quốc tế là sự xuất hiện ngày một nhiều hơn các chủ kinh doanh vừa và nhỏ, những chủ hiệu buôn bán, chủ trang trại, những thương gia, nhà buôn trong nước, quốc tế. Những người này ngày một đông đảo và ngày càng có uy tín, ảnh hưởng lớn trong xã hội; họ hợp thành tầng lớp trung lưu và đóng vai trò đặc biệt đối với sự phát triển kinh tế-xã hội, họ được coi là nguồn gốc của tinh thần doanh nghiệp, sự sáng tạo và sự lớn lên của họ đồng thời kéo theo sự thịnh vượng cũng như sự ổn định chung của đất nước. Nhiều chính đảng đã dựa vào tầng lớp trung lưu để hiện thực hóa mục tiêu chính trị của mình. Chính phủ của Tony Blair (Anh), của Barack Obama (Mỹ) đã và đang là những chính phủ như vậy.

Đặc điểm chung của tầng lớp trung lưu thường được các nhà xã hội học cho là có trình độ học vấn từ trung học trở lên, có một trình độ chuyên môn nhất định nào đó và có được thu nhập khá ổn định ở mức trên trung bình trong xã hội. Họ là những người có đời sống sung túc, có nhà riêng, nhà cho thuê hoặc có đủ tiền để thuê những ngôi nhà khá tiện nghi. Bên cạnh đó, đa số họ là những người coi trọng luật pháp, sống có quy tắc và luôn quan tâm đến việc duy trì nền nếp gia đình, giáo dục con cái sống theo khuôn phép, chuẩn mực của xã hội cũng như trong “giới” của họ. Những người thuộc tầng lớp trung lưu thường ứng xử “trung tính”, có trách nhiệm xã hội, tích cực tham gia các hoạt động chính trị cũng như những hoạt

động đóng góp cho sự phát triển của cộng đồng.

Trong lịch sử, ở các nước tư bản chủ nghĩa, người ta phân biệt hai loại tầng lớp trung lưu: tầng lớp trung lưu “cũ” và tầng lớp trung lưu “mới”. Tầng lớp trung lưu “cũ” được hiểu là những nhà thầu khoán và các chủ trang trại; còn tầng lớp trung lưu “mới” là các ông chủ, các chuyên gia, nhà quản lý và một số lượng lớn những người lao động trí óc. Cuộc “cách mạng bàn giấy” với sự tăng lên một cách mạnh mẽ các nghề lao động trí óc, kèm theo đó là cuộc cách mạng công nghiệp đã làm tăng nhanh số lượng và vai trò của tầng lớp trung lưu mới.

Tuy nhiên, quy mô của tầng lớp trung lưu lớn hay nhỏ là tùy thuộc vào việc các nhà khoa học dựa trên những nhóm tiêu chí nào hay chú trọng vào tiêu chí nào là chính để xem xét. Hiện nay, các nghiên cứu thường nhấn mạnh đến tiêu chí thu nhập. Các tiêu chí khác cũng được xem xét song thường khá mềm dẻo và phần nhiều mang tính định tính.

Dưới góc độ “tầng” xã hội, các nhà khoa học trên thế giới cho rằng tầng lớp trung lưu là tầng lớp “giữa”, dưới tầng lớp thượng lưu, trên tầng lớp lao động và tầng lớp nghèo khổ (tầng lớp hạ lưu).

Theo các nhà khoa học, tầng lớp trung lưu được chia làm hai bậc: trung lưu trên (upper-middle-class) và trung lưu dưới (lower-middle-class). Đây là cách phân chia phổ biến nhất. Bên cạnh đó cũng có người lại chia thành 3 bậc: trung lưu trên, trung lưu giữa (middle-middle-class) và trung lưu dưới.

Tầng lớp trung lưu trên bao gồm những người làm việc có trình độ cao (giáo sư, luật sư, nhà khoa học), những chủ doanh nghiệp tầm trung bình,

những chủ đại lý, chủ các trang trại. Họ là những người có khá nhiều tài sản, thu nhập cao^(*). Những thành viên trong nhóm này thường có trình độ học vấn từ cao đẳng, đại học trở lên. Đa số con cái họ được đào tạo, dạy dỗ cơ bản, theo nghề của cha mẹ và có học vấn bằng hoặc cao hơn cha mẹ. Tầng lớp này khá nhạy bén chính trị, tích cực tham gia bầu cử, ứng cử và một bộ phận trong số họ luôn có xu hướng vươn lên tầng lớp thượng lưu.

Tầng lớp trung lưu dưới bao gồm những người có trình độ nghề nghiệp ở bậc thấp hơn so với tầng lớp trung lưu trên, thường làm giáo viên tiểu học hoặc trung học, thư ký, kế toán, nhân viên bán hàng, nhân viên công sở, những công chức, viên chức có việc làm và thu nhập khá ổn định, những chủ doanh nghiệp, chủ trang trại nhỏ^(**). Trình độ học vấn trung bình của các thành viên trong tầng lớp này là trung học, một số là cao đẳng, đại học.

Trước đây, Marx và Engels không trực tiếp định nghĩa tầng lớp trung lưu. Hơn nữa các ông định nghĩa các tầng lớp xã hội không phải theo tài sản, thu nhập hay danh tiếng mà theo quan hệ của họ đối với tư liệu sản xuất. Nhà quý tộc, địa chủ sở hữu đất đai, nhà tư sản sở hữu tư bản, còn người công nhân không có tư liệu sản xuất phải đi làm thuê. Tuy nhiên, giữa kẻ sở hữu tư liệu sản xuất (được xem là nhà cai trị) và kẻ làm thuê (người bị trị) luôn có một nhóm giữa, không hoàn toàn sở hữu hay

không sở hữu những tư liệu sản xuất chính của hình thái kinh tế xã hội đặc trưng cho xã hội đó. Ví dụ, trong xã hội phong kiến thì đó là các thị dân, nghệ sĩ, nhà khoa học, thầy tu, giới buôn bán... Trong xã hội tư bản còn có thêm những người làm ngân hàng, tài chính, kế toán...

Ở Việt Nam, trong suốt một khoảng thời gian dài ít thấy các nhà khoa học đề cập tới tầng lớp trung lưu, mà chủ yếu nói tới giai cấp công nhân, nông dân, tầng lớp trí thức... Còn giai cấp tư sản, thương nhân, doanh nhân, phú nông, địa chủ được coi là đối tượng cần đánh đổ và cải tạo của cách mạng.

Tầng lớp trung lưu chỉ được nói đến một cách hết sức dè dặt từ khi bắt đầu đổi mới, mở cửa hội nhập đến nay; theo đó đã xuất hiện “lác đác” một số bài báo đề cập một cách khá cẩn trọng đến tầng lớp này.

Vậy tầng lớp trung lưu được các học giả hiện nay và trên thế giới nhận diện và hiểu biết như thế nào?

Trước hết phải khẳng định rằng, còn có sự khác nhau trong việc xác định tiêu chí để sắp xếp các cá nhân hay gia đình vào các tầng lớp xã hội, trong đó có tầng lớp trung lưu. Song đa số các nhà khoa học đều thống nhất rằng tiêu chí chính có thể đo lường và dựa vào đó để sắp xếp, phân loại các cá nhân, hộ gia đình vào tầng lớp trung lưu là thu nhập và mức tiêu dùng bình quân đầu người. Theo đó, tầng lớp trung lưu ở một quốc gia được xác định là tất cả những người có thu nhập từ 80% đến 120% mức thu nhập trung bình của quốc gia đó, họ có khả năng “miễn nhiễm” với các đợt suy giảm kinh tế xảy ra ở đất nước. Tất nhiên, tiêu chí thu nhập được đưa ra để

^(*)Ví dụ ở Mỹ là từ 83.500 USD đến 154.498 USD/năm/hộ, số này chiếm 15% tổng số gia đình [4].

^(**)Thu nhập hộ gia đình trên năm của tầng lớp này ở Mỹ từ 33.314 USD đến 83.499 USD, chiếm 40% tổng số gia đình [4].

đo lường và xếp loại là rất khác nhau ở các nhóm quốc gia khác nhau, các nước khác nhau và trong những thời gian khác nhau.

Ở châu Á, Ngân hàng Phát triển châu Á (ADB) coi mức tiêu dùng bình quân đầu người/ngày của tầng lớp trung lưu trong khoảng 2-20 USD. Mức tiêu dùng này được chia làm 3 cấp: trung lưu dưới (2-4 USD), trung lưu giữa (trên 4-10 USD), trung lưu trên (trên 10-20 USD). Trong đó, mức trung lưu giữa là mức đáp ứng các nhu cầu cơ bản, thiết yếu và có thể để dành, tiêu dùng hàng hoá không phải là thiết yếu [1]. Theo cách tính như vậy, ở châu Á đến năm 2008, tầng lớp trung lưu đã tăng đến 56% dân số (gần 1,9 tỷ người) so với năm 1990 là 21%. Riêng Trung Quốc đã góp vào 800 triệu người. Tuy nhiên, cũng phải nói rằng, tầng lớp trung lưu chủ yếu ở mức thu nhập 2-4 USD. Nhưng nếu theo cách tính mức thu nhập bình quân đầu người/ngày (từ 12-50 USD) của tầng lớp trung lưu, trong đó mức “sàn” là của Brazil, mức “trần” là của Italy, thì tầng lớp trung lưu ở cả thị trường “mới nổi”, các nước đang phát triển khoảng 250 triệu người (năm 2000) và 400 triệu người (năm 2005), dự báo sẽ tăng khoảng 1,2 tỷ người năm 2030 [4]. Theo báo cáo chuyển động kinh tế và sự phát triển của tầng lớp trung lưu ở Mỹ Latin của Ngân hàng Thế giới (WB) đưa ra ngày 13/11/2012, tầng lớp trung lưu của khu vực này đã tăng 50% trong thập niên qua từ 103 triệu người năm 2003 lên 152 triệu người năm 2009 [4].

Ở Việt Nam, chưa có một nghiên cứu nào thật bài bản về tầng lớp trung lưu, song nếu so với mức thu nhập bình quân từ 2-20 USD/người/ngày thì hiện

nay tầng lớp trung lưu ở nước ta đã có một số lượng khá lớn so với trước đổi mới. Theo đánh giá của Tổ chức hợp tác và phát triển kinh tế (OECD), tầng lớp trung lưu bao gồm các hộ gia đình có mức chi phí tiêu dùng hàng ngày từ 10 USD đến 100 USD/người ở Việt Nam hiện nay có khoảng 8 triệu người và sẽ tăng lên khoảng 44 triệu người năm 2020. Một ý kiến khác cho rằng, có khoảng 5 triệu người ở Hà Nội và thành phố Hồ Chí Minh thuộc tầng lớp trung lưu (năm 2007) với mức thu nhập từ 8 USD đến 16 USD/người/ngày. Trong tháp “ngũ vị phân” mà các nhà xã hội học vẫn thường sử dụng để xếp hạng mức sống các nhóm dân cư, tầng lớp trung lưu có thể được xem là những người nằm ở tầng 3 và tầng 4 (tức là nhóm hộ gia đình và cá nhân có mức sống trên trung bình của xã hội). Tuy nhiên, nói như vậy không có nghĩa là tất cả những ai thuộc hai nhóm đó cũng đều được xếp vào tầng lớp trung lưu.

Theo ý kiến của chúng tôi và một số nhà khoa học khác, tầng lớp trung lưu cần hội đủ một cách tương đối các yếu tố sau đây:

- Có nền tảng giáo dục tốt, có nghề nghiệp được đào tạo hoặc tự đào tạo khá vững chắc, có tri thức lập nghiệp, có thu nhập ổn định từ nghề nghiệp của họ.

- Có khả năng tạo việc làm, thu nhập cho tầng lớp nghèo hoặc giúp đỡ người nghèo; ứng xử tương đối trung tính, ôn hòa, điềm đạm và “biết điều” với mọi người. Hiện nay ở Việt Nam, họ là nhóm xã hội đóng góp thuế và các nguồn lực to lớn cho xã hội.

- Là những người có lối sống tôn trọng quy tắc, chuẩn mực xã hội, ham học tập, cầu tiến bộ, tiêu dùng và

hưởng thụ văn hóa khá khiêm tốn, chuẩn mực (không phải “trọc phú”, trưởng giả học làm sang), lao động siêng năng, chăm chỉ.

- Là những người khá nhạy bén với thời cuộc, với những biến đổi xã hội, có khả năng “miễn nhiễm” với những suy thoái kinh tế ở mức thấp; thúc thời và phản ứng khá điềm tĩnh trước những biến động của cuộc sống.

Tầng lớp trung lưu ở nước ta hiện nay khá đa dạng về loại hình và kiểu loại, từ những viên chức, công chức, nhà chuyên môn, giáo sư, kỹ sư, bác sĩ, nhà khoa học, nhà lãnh đạo, quản lý bậc trung, bậc cao cho tới doanh nhân, nghệ nhân, chủ trang trại... Họ là lực lượng xã hội đông đảo và đang đóng vai trò hết sức quan trọng đối với nền kinh tế-xã hội, văn hóa, khoa học, giáo dục trong tiến trình cải cách và thúc đẩy sự phát triển tăng tốc theo hướng bền vững.

Theo ý kiến của nhiều nhà khoa học, tầng lớp trung lưu ở nước ta đang ngày một tăng nhanh và dần trở thành lực lượng xã hội to lớn, quan trọng trong công cuộc chấn hưng đất nước. Sự lớn mạnh của họ đồng hành với sự thịnh vượng và phát triển ổn định, bền vững của đất nước; đồng thời góp phần tích cực vào việc hóa giải những mâu thuẫn, xung đột, khắc phục sự phân cực xã hội gay gắt... Một bộ phận ưu tú của tầng lớp trung lưu luôn có xu hướng vươn lên nhập vào tầng lớp trên (tầng lớp “đỉnh”) để trở thành “đầu tàu”, lực lượng tiên phong, năng động trong khoa học, kỹ thuật, trong cạnh tranh, hội nhập, trong phát triển kinh tế. Nếu được Đảng và Nhà nước ta chỉ đạo, dẫn dắt một cách sáng suốt, họ sẽ trở thành một lực lượng

xung kích quan trọng đưa đất nước nhanh chóng vượt qua đói nghèo và vươn tới phồn vinh. Tầng lớp trung lưu dưới rất gần gũi với tầng lớp nghèo, họ thường thấu hiểu và dễ cảm thông với người nghèo, có thể giúp đỡ người nghèo một cách hiệu quả, thiết thực nhất. Thực tiễn sôi động trong phong trào xóa đói, giảm nghèo ở nước ta trong mấy chục năm qua chính là những minh chứng sinh động cho điều đó.

Đã đến lúc chúng ta cần phải thúc đẩy mạnh mẽ hơn nữa việc trung lưu hóa xã hội một cách chủ động, tích cực và tràn đầy niềm tin tưởng. Thiết nghĩ Đảng, Nhà nước, các nhà lãnh đạo quản lý, các nhà hoạt động thực tiễn, các nhà khoa học cần sớm có những nghiên cứu thấu đáo về tầng lớp này để từ đó có đường lối, chính sách, lộ trình, giải pháp thích hợp nhằm phát huy, thúc đẩy tầng lớp trung lưu ở nước ta phát triển theo đúng định hướng và phát huy tốt nhất vai trò to lớn của họ trong tiến trình chấn hưng đất nước □

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Ehrenreich (1989). Middle class according to the drum Major Institute for public policy. The drum Major Institute for public policy.
2. Nguyễn Thái Hà (2011). “Sự tăng nhanh của tầng lớp trung lưu ở châu Á”. Tạp chí *Thông tin Khoa học thống kê*, số 4, tr. 27-30.
3. Hoàng Bá Thịnh (2010). “Phân tầng xã hội và sự hình thành tầng lớp trung lưu”. Tạp chí *Khoa học xã hội*, số 4, tr.33-42.
4. <http://www.census.gov/econ/census02/>